BESEDNODRUŽINSKI SLOVAR SLOVENSKEGA JEZIKA

Irena Stramljič Breznik: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika*. Poskusni zvezek za iztočnice na B. Priročniki 1. Maribor: Zora, Slavistično društvo Maribor, 2004. 318 str.

0 V slovenskem slovaropisju se z objavo dela Irene Stramljič Breznik *Besednodružinski slovar slovenskega jezika, Poskusni zvezek za iztočnice na B*, napoveduje nov dosežek v obliki specialnega slovarja slovenskega jezika, tokrat s področja besedotvorja. V predgovoru je jedrnato opredeljena potreba, ki naj bi ji stregel besednodružinski slovar slovenskega jezika: »da se teoretična dognanja, prežeta z domačo dvestoletno besedotvorno tradicijo in obogatena s spoznanji sodobnih jezikoslovnih usmeritev aplicirajo v praktični sestavi specialnega enojezičnega slovarja«. Kot vrsta specialnega slovarja po besedah avtorice besednodružinski slovar uzavešča dejstvo, da je besednodružinsko urejevalno izhodišče (razmerje med motivirajočo in motivirano besedo) konkretizacija ene izmed sistemskih povezav, obstoječih znotraj medsebojno večplastno prepletene leksike. Objava poskusnega zvezka naj bi omogočila kritično oceno konceptne primernosti zamišljenega slovarja pred njegovo celotno izdelavo.

Vsebina *Poskusnega zvezka* je razdeljena na uvodni del (*Uvod*, str. 8–68), slovarski del (*Slovar*, str. 69–210) in seznam upoštevanih besed s pogostnostnimi podatki (*Abecedni seznam besed s podatki o pojavitvah v besedilnem korpusu* Fida *in* Nova beseda, str. 213– 318). V *Uvodu* se ločujeta dve temeljni vsebinski enoti: prva vključuje pojasnila, ki so neposredno v zvezi z besedotvornimi podatki v slovarskem delu (str. 8–24; podnaslovi *Teoretična izhodišča, obseg in namen slovarja*, *Zgradba in uporaba slovarja*, *Splošna načela hierarhizacije tvorjenk znotraj besednih družin*), medtem ko je druga enota namenjena predstavitvi slovenske besedotvorne teorije (24–53; podnaslov *Kratek pregled slovenskega besedotvorja*). Sledita razdelka *Literatura* (54–62) in *Slovarji in korpusni viri* (62–63), nanašajoča se tako na poglavje o besedotvorni teoriji kot na slovarski del, in kratka predstavitev celotne publikacije v nemškem povzetku (*Zusammenfassung*, 64–65). Uvodni del se zaključuje s *Seznamom krajšav, kvalifikatorjev in znakov v slovarju besednih družin in abecednem seznamu besed* (str. 66–67) in je po vsebini že zunaj uvodnega dela in pravzaprav sodi k sledečima enotama, *Slovarju* (str. 69–210) in *Abecednemu seznamu besed* (211–318).

1 Na začetku *Uvoda* (razdelek *Teoretična izhodišča, obseg in namen slovarja*) avtorica kratko predstavlja tipsko opredelitev slovarja znotraj možnosti morfemskih slovarjev. Navede podatke o obsegu *Poskusnega zvezka* (666 besednih družin za črko B) in gradivskih virih (Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), Besedišče slovenskega jezika (BSJ), Slovenski pravopis (SP), referenčni korpus Fida). Poudarja, da v celoti izdelan besednodružinski slovar lahko prinaša raznovrstne zanimive, v sodobnem jezikoslovju nepogrešljive informacije, kar pomeni izjemno široko področje uporabe in kar avtorico spodbuja, da ima pogled uprt še naprej, k izdelavi sledečih slovarskih priročnikov, ki bi bili mogoči kot predelave ali aplikacije poskusno prikazanega besednodružinskega slovarja. Gradivska izčrpnost poskusnega zvezka je posebej utemeljena s težnjo, da bi v njem bila zajeta vsa tvorbena problematika in da bi se nakazale vse njene potencialne rešitve. Utemeljevanje, zakaj se v slovarju navajajo besede, ki se na prvi pogled zdijo nežive, ne bi bilo potrebno glede na to, da tip specialnega slovarja, kakršen besednodružinski slovar gotovo je, pač ni združljiv s pogostnostnimi omejitvami pri vključevanju besedja, če naj služi jezikoslovnim potrebam, ki jim zanesljivo bolj ustreza večja gradivska izčrpnost. Tako razumevanje podpira tudi komentar o izčrpnosti podatkov, zajetih iz obeh besedilnih korpusov za slovenski jezik: sprotno dopolnjevanje slovarja, ki naj bi spremljalo širitev korpusov, je utemeljeno v primeru, da ima slovar namen prikazati čim več gradiva. Različica besednodružinskega slovarja z omejitvami glede na pogostost besed je lahko samo namenska prilagoditev popolnega besednodružinskega slovarja in za jezikoslovca manj uporabna.

V razdelku *Zgradba in uporaba slovarja* (str. 10–17) so zbrani ključni podatki o tem, kaj se lahko pričakuje od slovarja in na katerem mestu se kaj najde. Pojasnila o vsebini in načinu rabe slovarja so stvarna in pregledna in s primernimi utemeljitvami posredujejo vpogled v odločanje o posameznih slovaropisnih rešitvah. Zgradba besedne družine v slovarskem prikazu plastično posreduje hierarhizirano razvrstitev tvorjenk (pomiki v desno, navpičnice, ki povezujejo tvorjenke iste stopnje). Sicer temelji razvrstitev članov besedne družine na abecedni razvrstitvi znotraj iste tvorbene stopnje in na uvrstitvi večkorenskih tvorjenk na konec besedne družine. Razvrstitvena merila so prilagojena računalniškemu programu, s katerim je delan slovar, kar prinaša v primerjavi s t. i. ročnim strukturiranjem besednih družin (model takega razvrščanja avtorica opisuje med drugim v Slavistični reviji 53, 2005, str. 507– 508) za uporabnika nekaj poenostavitev, ki slovarju niso v škodo. Na primeru besedne družine *banka* -e ž je ponazorjena struktura besedne družine. Ob sicer preglednem prikazu besednodružinske strukturiranosti izstopajo t. i. napovedniki (npr. *prvi del podr. zloženk*, *drugi del podr. zloženk*), ki imajo v primerjavi s sicer navedenimi tvorjenkami znotraj besedne družine toliko različno vlogo, da bi lahko bili izrazno razločevani z drugačnim tiskom.

Informativnost besednodružinskega prikaza je v uvodni predstavitvi razčlenjeno komentirana v šestih samostojno naslovljenih enotah, ki se vsaka posebej nanašajo na: 1. naglasne in besednovrstne podatke, 2. besedotvorne podatke, 3. besedotvornovrstne podatke, 4. pomenske podatke, 5. pogostostne podatke in 6. kvalifikatorje ali označevalnike. Glede na značaj slovarja so osrednjega pomena besedotvorni podatki in besedotvornovrstni podatki. Izbrani način prikaza obojih omogoča preglednost in enostavnost razbiranja, kar krepi specifično vlogo slovarja v smislu uzaveščanja besedotvorja kot dejavne sestavine jezikovnega sistema.

Naglasni in besednovrstni podatki, ki ne glede na tip slovarja nepogrešljivo omogočajo slovarski prikaz besedja kot urejeno zbirko, so v obravnavanem poskusnem zvezku navajani neenotno, tako kot se pojavljajo v različnih virih, iz katerih besednodružinski slovar črpa gradivo. V poskusnem zvezku, ki se omejuje na besedne družine črke B, zaradi manjšega števila neenotno označenih enot to ni toliko opazno, kot bi bilo v popolnem slovarju. V skladu s siceršnjo težnjo slovarja, da je do uporabnika nezahteven, bi lahko bil izgovor pri prevzetih besedah označen na vseh mestih, torej ne le pri iztočnicah, ampak tudi pri tvorjenkah. V zvezi s tonemskostjo bi moralo biti pojasnilo nedvoumno: tonemskost posameznih besed sodobnega slovenskega jezika je navedena samo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika; tudi v programu, s katerim je delan besednodružinski slovar, je podatek o tonemskosti zabeležen preprosto samo pri besedah, ki jih program jemlje iz SSKJ. Količinska določitev, da te besede obsegajo približno petdeset odstotkov vseh zajetih besed, je samostojen podatek, ki pravkar navedenega dopolnjuje s stališča obravnavanega slovarja. Navajanje pogostnostnih podatkov, ki temeljijo na evidentiranosti besed v obeh korpusih, ima primeren komentar, v katerem je uporabnik opozorjen, koliko tehtnosti in natančnosti lahko pričakuje od zapisanih pogostnostnih številk. Za kvalifikatorje ali označevalnike je po pričakovanju določeno, da so izpuščeni, kar bi bilo mogoče utemeljiti ne le z neenotnostjo oz. odsotnostjo tovrstnih oznak v virih, pač pa tudi širše (slovar te zasnove ne more stilnozvrstno vrednotiti besedja, ker za to nima ustrezne osnove).

Za besednodružinski slovar je ključnega pomena definicija iztočnice, saj je od tega odvisna celotna struktura hierarhiziranega slovarskega prikaza tvorjenk. Slovar, ki ga imamo pred seboj, želi biti v tem pogledu jasen: iztočnice so netvorjene podstavne besede s pogojem, da imajo vsaj eno tvorjenko. Pomembno je dopolnilo k tej definiciji, da kot »samostojne iztočnice ne nastopajo posamezni morfemski deli tipa *balne-o-*, ker v slovenščini ne obstajajo kot samostojni leksemi«. Tudi znotraj slovarskega sestavka se potrjuje kot pravilna odločitev, da je zloženko iz dveh konfiksov treba obravnavati z vidika slovenskega leksikalnega sistema zlasti kot prevzeto besedo, ki lahko nastopa kot iztočnica besedne družine v primeru, da je iz nje tvorjena še katera slovarska enota. S tem dopolnilom bi bilo treba le še uskladiti obstoječo definicijo iztočnice:

poleg netvorjenih podstavnih besed so iztočnice še tvorjenke z zloženskо vezanimi prevzetimi morfemi tipa *balneologija*. Pri tem je bistveno, da je v besednodružinskem slovarju pri iztočničenju v obravnavi zloženk tipa *balneologija* pomembnejša umestitev prevzete besede v besedno družino s stališča pripadnosti besedni družini kot pa absolutno določanje zloženskosti nasproti netvorjenosti (kot ga npr. posreduje slovar Slovenskega pravopisa 2001). Sistem t. i. napovednikov v besednodružinskem slovarju zagotavlja razvidno evidentiranost preostalih zloženk, v katerih se dani konfiks druži s sestavinami, ki so v slovenščini samostojni leksemi (npr. *balneo-biologija*, *balne-o-terapija*). Ustrezna je tudi ločitev tipa zloženk, v katerih se določena sestavina pojavlja samo kot vezani morfem, npr. *balkan-o-logija*. Avtorica pri tem umestno opozarja na možnost, da nekateri prvotno prevzeti zloženski morfemi izjemoma doživijo leksemsko osamosvojitev v slovenščini in navaja za primer razrast osamosvojene rabe pri *fobija*, *manija*. Slovaropisno je dobrodošlo navajanje hipotetične tvorjenke v oklepaju za primere, ko noben od slovarskih virov tvorjenke ni potrjeval, možnost njenega obstoja pa je bila zelo verjetna (*bank-**in*** v družini pri *banka*), ali pa za motivirajočo besedo, če je v gradivu manjkala (*od-blesketati* se za družino z *odblesk*, *odblešček*).

V razdelku *Splošna načela hierarhizacije tvorjenk znotraj besednih družin* so dejansko opisane nekatere za slovarski prikaz bolj aktualne besedotvorne značilnosti, upoštevane pri morfemizaciji in nato kategorizaciji tvorjenk v okviru hierarhizirane sheme slovarskega sestavka, tako da je ta del uvoda mogoče brati kot kratek pregled pomembnejših besedotvornih vprašanj. Pri nekaterih odločitvah glede slovarskega prikaza katerega od njih so razvidne poenostavitve, ki so slovarskemu delu v prid ali so celo nujne (npr. izenačenje izpeljank ženskega spola kot dodajalnih oz. zamenjevalnih feminativov). Pri konverznih tvorjenkah pri samostalniku je določeno, da so kot konverzne pojmovane samo tiste, pri katerih ne pride do spremembe v podspolu živosti in človeškosti (*Balkanec* ’→ *balkanec)*, medtem ko so tiste, pri katerih se podspol spremeni, navadne tvorjenke. Pri glagolskih tvorjenkah s prostomorfemsko sestavino predložnega in zaimenskega izvora je pritegnjeno pomensko merilo za presojanje, v katerih primerih gre za poponske izpeljanke (*dobiti* ‘prejeti’ – *dobiti se* ‘srečati se’) in v katerih primerih med obema glagoloma ni pomenske in s tem tudi ne tvorbene razlike (*izbljuvati – izbljuvati se*). Za slednje bi morda bilo primerno, če bi pomensko in tvorbeno enakovrednost podpirala tudi enakovrednost tiska. Prav tako je upoštevano pomensko merilo pri obravnavi zloženskih morfemov tipa *-graf*, *-meter*, *-gram*, ki se v primerih neprekrivnosti teh morfemov s homonimnimi leksemi *graf*, *meter*, *gram* obravnavajo kot zloženskо vezani morfemi.

2 *Kratek pregled slovenskega besedotvorja* (str. 24–53) je namenjen seznanitvi uporabnika slovarja z zlasti slovensko besedotvorno teorijo, v razdelku *Predmet besedotvornega raziskovanja* pa prinaša tudi definicije operativnih besedotvornih pojmov, grafične prikaze besedotvornih vrst, dvoje različnih predstavitev besedotvornih pomenov samostalnika in s primeri ponazorjene tipske pomene tvorjenk po besednih vrstah (*Tvorba samostalnika*, *Tvorba pridevnika*, *Tvorba glagola* itd.) glede na besednovrstno pripadnost besedotvorne podstave (npr. *Tvorba samostalnika iz glagola ali glagolske besedne zveze*, *Tvorba samostalnika iz pridevnika* itd.). Razdelek se zaključuje z opisom naglasnih lastnosti tvorjenk. Zasnova tega poglavja je očitno rezultat avtoričinega intenzivnega in mnogostranega ukvarjanja z besedotvorjem na različnih ravneh (prim. str. 57–58 v *Literaturi*) in njene težnje po širšem uzaveščanju besedotvorja kot enega od področij v jezikoslovju. Besedilo uresničuje svež pristop v smislu aktualiziranja potrebe po poznavanju jezikoslovne teorije, ki utemeljuje organiziranost jezikovnega gradiva v določeni slovarski zbirki. Poglavje lahko izpolnjuje v smislu nekdanjih repetitorijev vlogo študijskega pripomočka za študente jezikoslovce pri njihovem sicer obsežnejšem poglobljenem ukvarjanju z besedotvorjem. Iz objave, kot jo prinaša *Poskusni zvezek,* sicer ni razvidno, ali je poglavje predvideno tudi v dokončnem besedotvornem slovarju; táko, kot je pred nami, je za nespecializiranega

uporabnika besednodružinskega slovarja verjetno težko razumljivo in najbrž ne more služiti nameravanemu pojasnjevanju in utemeljevanju posameznih dejstev iz besedotvorja. To je zlasti opazno na mestih, kjer naj bi bila posredovana primerjava med dvema usmeritvama slovenske besedotvorne teorije: razlike med njima namreč vključujejo dva temeljno različna pogleda na jezik, zato ostaja nepovedna primerjava, zožena na področje besedotvorne teorije, ne da bi bili ob tem obsežneje in bolj eksplicitno pojasnjeni osnovni viri razlik. Kakor je sicer privlačna odločitev, da se uporabniku slovarja omogoči vpogled v teoretično ozadje slovarjeve vsebine, izvedba tega poglavja napeljuje k misli, da bi ta vsebina morala dobiti mesto v posebnem delu, slovenskem besedotvorju, kjer bi problematika lahko bila predstavljena obsežneje, bolj razkošno, in kjer ji prostora in posredno s tem razumljivosti ne bi kratila obrobnost in za bralca naporna jedrnatost. Podobno velja za poglavje *Literatura* (str. 54–63), ki presega za slovarsko obravnavo upoštevanja potrebne vsebine in podobno kot pregled besedotvorja išče pot iz besedotvornega slovarja v monografsko delo o slovenskem besedotvorju.

3 *Slovar* s prikazom 666 besednih družin, vezanih na iztočnice na -b (str. 69–210), ponazarja realizacijo načel, predstavljenih v prvih treh razdelkih Uvoda, in je bil v tem pogledu posredno komentiran zgoraj. Kot je že bilo rečeno, se odlikuje s preglednostjo morfemizacije tvorjenk in hierarhiziranja besedotvornih vrst. S prikazano zasnovo uresničuje značaj uporabniku naklonjenega priročnika, v katerem so tvorjenke v celoti preprosto razvidne tako, da so na ustreznih mestih izpisane, namesto da bi si moral sam pomagati do njih z upoštevanjem tvorbenih pravil. Natančnejše ocenjevanje upoštevanosti gradiva na tej stopnji ne bi bilo umestno glede na to, da je objava poskusni zvezek slovarja in glede na to, da računalniški program, s katerim je narejen slovar, omogoča sprotno dopolnjevanje, kar idealno ustreza objektivni danosti, da se v jeziku nenehno pojavljajo nove tvorjenke. Težnja, da naj bi bilo upoštevanega čim več po besedotvorni problematiki raznolikega gradiva (gl. uvod str. 9), je glede na tip slovarja pravzaprav obveznost, če naj bo slovar uporaben pri znanstvenem ukvarjanju s slovenskim besedotvorjem. Pri besednovrstnih oznakah je moteča neenotnost, ki odraža različna izhodišča oz. različne ravni pri kategoriziranju (npr. *del.* nasproti *prid., delež.* nasproti *prisl.).* Podobno je z ostalimi neenotnostmi, ki so v uvodu navedene na ravni treh problemskih sklopov, katerih preučevanje in novo vrednotenje naj bi pravzaprav omogočilo v slovarju zbrano gradivo: 1. naglasna raznolikost upoštevanih virov (SSKJ, BSJ, SP), 2. razmerje med medponsko-priponskimi in medponskimi podrednimi samostalniškimi zloženkami, 3. opredelitev vloge prostih morfemov v besedotvorju. Iz pojasnila je razvidno, da je slovar na tej stopnji zavestno zamišljen kot zbirka gradiva, ob kateri bo mogoče na novo reševati omenjena vprašanja, in sam ne teži k poenotenju. Glede na težavnost in temeljnost teh vprašanj je to razumljivo, medtem ko bi namesto pasivnega površinskega prevzemanja oznak tipa neskl. pričakovali ustrezno poenotenje oz. popravek. Pri homonimih je odvečno navajanje zvrstno-stilnih oznak, ki se pri drugih besedah ne navajajo, poleg razločevalnega pomenskega pojasnila (**bager**[2] star. 'škrlat'); za razločevalnost zadostno skrbi pomensko pojasnilo v enojnem narekovaju, oznake pa so s stališča slovarjeve zasnove nedefinirane in nepreverjene, saj so nekomentirano prevzete iz drugih, medsebojno neusklajenih virov. Morda bi bilo mogoče na ravni izpisa najti ustreznejši prikaz za dvojnice tipa *báhati se* -am se in *baháti se*; glede na enakovrednost obeh možnosti je sedaj druga vizualno preveč podrejena. Prav tako bi bil ustreznejši prikaz dvojne morfemizacije (bachov-*ski,* bach-*ovski) na enem mestu, kar je verjetno težko združljivo s siceršnjim razvrstitvenim redom.*

4 Zamisel besednodružinskega slovarja slovenskega jezika, kot jo posreduje *Poskusni zvezek* Irene Stramljič Breznik, dokazuje, da je avtorica glede na v predgovoru navedene cilje uspela ubrati pot, ki prepričljivo obeta njihovo uresničitev. Aplikacijo besedotvorne teorije za potrebe slovarskega prikaza, ki je pri tej vrsti specialnega slovarja nujno reduciran (omejitev na zapiso-

vanje morfemiziranih leksemov brez pomenskih podatkov), je avtorici uspelo izpeljati na sodoben in priročen način ne le v pogledu zasnove, gradivskega obsega in slovaropisne obdelave (upoštevanje korpusno zbranega gradiva, računalniški slovaropisni program za sprotno posodabljanje z na novo pojavljajočimi se besednimi tvorbami), pač pa tudi v pogledu končne izvedbe. Ta je s preglednostjo in nezapletenostjo privlačna za različne uporabnike, med drugim tudi kot pripomoček študentom jezikoslovcem pri študiju besedotvorja, in široko odpira pot k uzaveščanju in poznavanju zanimivosti in uporabnih možnosti besedotvorja kot enega od specifičnih področij slovenskega jezika.

Jerica Snoj
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani